

DOROTA DUKWICZ
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
ORCID: 0000-0002-1135-589X

Nadrabianie zaległości? Refleksje na marginesie edycji źródłowych do dziejów politycznych panowania Stanisława Augusta, wydanych w ostatniej dekadzie*

Słowa kluczowe: edytorstwo, źródła, korespondencja, XVIII w., Stanisław August

Keywords: editing, sources, correspondence, eighteenth century, Stanisław August

Wciąż odstawiamy od krajów zachodnich, jeśli idzie o publikacje źródłowe. [...] Do pilnych prac edytorskich zaliczyłam np. publikację korespondencji Stanisława Augusta (trochę ruszyła korespondencja dyplomatyczna, krajowa zaś leży odłogiem), diariuszy sejmowych dla całego XVIII w. (wraz z załącznikami wedle wzoru Konopczyńskiego), kontynuować należy publikacje akt sejmikowych¹.

Opinię tę wyraziła Zofia Zielińska w ankiecie będącej próbą podsumowania dokonania polskiej historiografii ostatnich trzydziestu lat. Nie sposób się z nią nie zgodzić, a każdy badacz dziejów politycznych Rzeczypospolitej XVIII w. owo odstawianie odczuwać musi zawsze, gdy sięga po monumentalne, wydane na przełomie XIX i XX w. edycje zawierające korespondencję polityczną władców Rosji² i Prus³. Jednak w ostatnich latach sytuacja zaczęła się powoli zmieniać — „trochę ruszyła” praca nad wydaniem źródłowymi, a tym samym polscy badacze zaczęli mozolnie zasypywać przepaść dzielącą polską historiografię od historiografii państw-sąsiadów, w których rozwój nauki i edytorstwa źródeł nie został zmaćniony brakiem własnej państwowości. Niniejszy tekst jest próbą autorskiego, a więc nieuchronnie subiektywnego spojrzenia na doro-

* Artykuł powstał w ramach projektu NCN OPUS 2018/29/B/HS3/01149 pt. „Między Petersburgiem a Berlinem. Rzeczpospolita w świetle stosunków prusko-rosyjskich w dobie konfederacji barskiej i pierwszego rozbioru”.

¹ ZIELIŃSKA 2021, s. 455.

² Korespondencja polityczna Katarzyny II wydana została w monumentalnej edycji SIRIO, głównie w tomach VII, X, XIII, XX, XXVII, XXXIII, XLII, XLIV, XLVII, LI, LVII, LXVII, LXXXVII, XCVII, CXVIII, CXXXV, CXLV.

³ PC; niezwykle przydatne zestawienie bibliografii m.in. licznych edycji źródłowych korespondencji Fryderyka II: <http://friedrich.uni-trier.de/de/static/biblio/bibliographie/> (dostęp: 30 VIII 2023).

bek edytorski ostatnich lat, głównie w zakresie źródeł dyplomatycznych, służących do badania dziejów politycznych epoki stanisławowskiej. Truizmem jest stwierdzenie, że edytorstwo źródeł stało się ostatnio modne wśród polskich historyków i jest chętnie finansowane przez instytucje grantodawcze. Subiektywną zaś obserwacją jest ta, że w zakresie źródeł do dziejów politycznych okresu nowożytnego ukazuje się wiele więcej ciekawych pozycji niż wartościowych monografii odnoszących się do tego okresu. Stąd chciałabym pokrótce przyrzeć się ostatnim edycjom źródeł osiemnastowiecznych, jednak bez ambicji wyczerpującego ich omówienia, i spróbować odpowiedzieć na pytanie, jak zmieniają one naszą wiedzę o epoce Stanisława Augusta.

Brak edycji korespondencji ostatniego króla był jedną z najważniejszych luk w polskiej historiografii dotyczących tej epoki. Zofia Zielińska, która przygotowała do druku korespondencję Stanisława Augusta z Katarzyną II i jej ministrami, wspomina, że inspiracją dla niej była rozmowa z jednym z najważniejszych polskich historyków czasów stanisławowskich — Jerzym Michalskim (zm. 2007), który wysunął sugestię potrzeby wydania listów. „Zważywszy, że badacz ten, o ogromnym naukowym autorytecie — wspomina Zofia Zielińska — znany był z krytycznego stosunku do pochopnego wydawania drugorzędnych często materiałów źródłowych, jego opinia miała duży ciężar gatunkowy”⁴. Nim gotowa edycja ujrzała światło dzienne, uczniowie Zofii Zielińskiej (w tym pisząca te słowa) przez kilka lat śledzić mogli z bliska proces gromadzenia i przygotowywania listów do druku. Pierwszy projekt przyszłej edycji, oparty tylko na materiałach z Archiwum Królestwa Polskiego (AGAD, sygn. 226), Zofia Zielińska sformułowała już w 2005 r. Następnie (co najmniej od roku akademickiego 2007/2008) pojedyncze listy w autorskich tłumaczeniach były przedmiotem rozważań na prowadzonych przez nią seminariach. Systematyczną zaś pracę — o czym napisała we wstępach do edycji — polegającą na poszukiwaniu i odtwarzaniu zasobu korespondencji, gromadzeniu i kolacjonowaniu odpisów — zaczęła w 2010 r. W styczniu 2012 r. w gronie uczniów zaprezentowała koncepcję przygotowywanej edycji i zachęciła słuchaczy do dzielenia się informacjami o rozproszonej korespondencji króla z carycą. „Ileż to razy powtarzało się pytanie — wspomina Zofia Zielińska — czy na pewno mam taki a taki list Stanisława Augusta do Katarzyny II, o którym pytający znalazł w źródłach lub na którego kopię się natknął. Dzięki takim sprawdzianom nabierałam coraz większej pewności, że dysponuję kompletem”⁵. Gdy ostatecznie w 2015 r. ukazała się drukiem korespondencja polityczna Stanisława Augusta z carycą Katarzyną II i jej najbliższymi współpracownikami, było to prawdziwym wydarzeniem naukowym⁶. Udostępnienie edycji w 2023 r. w formie polskiego przekładu, w pięknym wydaniu przygotowanym przez Łazienki Królewskie, stworzyło natomiast szansę, by zasób ten dotarł do tych historyków, którzy nie władają (dziś już wszak nieco egzotycz-

⁴ *Korespondencja* 2022, s. 11.

⁵ *Korespondencja* 2022, s. 151.

⁶ *Correspondance* 2015.

nym) językiem francuskim i — co ważniejsze — do szerszej publiczności⁷. Warto przy tym zauważyć, że polskie wydanie nie jest jedynie prostym tłumaczeniem (*nota bene* już we francuskiej edycji pojawiały się polskojęzyczne wersje listów, o ile były to tłumaczenia tworzone na bieżąco w królewskim Gabinetcie, m.in. na potrzeby ich rozpowszechniania⁸). W przeciwieństwie do francuskojęzycznej edycji, przeznaczonej głównie dla badaczy, w której edytorka pominęła część rosyjskich odpowiedzi na królewskie listy i odesłała czytelników do innych wydawnictw źródłowych (głównie *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*; dalej: SIRIO), polskie wydanie jest kompletne, a przez to bogatsze o ponad 50 listów. Jest to, co warto odnotować, spełnieniem postulatu podnoszonego w środowisku uczonych, aby w jednym wydawnictwie zebrać całość materiału⁹. Ponadto polskie wydanie zostało opatrzone wieloma pięknymi ilustracjami, przy wyborze i opracowaniu których edytorka współpracowała z Dorotą Juszcak z Łazienek Królewskich; na końcu tomu drugiego załączono mapy. Słowo uznania należy się także romanistce, tłumaczce Krystynie Zaleskiej, która w eleganckiej polszczyźnie oddała treść listów, unikając przy tym pułapki stylizowania przekładów na język „dawny”.

Zarówno francuskie, jak i polskie wydanie to edycje komentowane. List bądź grupa listów dotyczących tego samego zagadnienia zostały poprzedzone autorskimi wstęпами Zofii Zielińskiej, wyjaśniającymi kontekst polityczny, w którym owe pisma powstały, oraz krótkimi analizami samego tekstu. Ponadto listy opatrzone przypisami rzeczowymi i tekstowymi. W polskiej edycji przypisy tekstowe zostały nieco ograniczone, a rzeczowe rozbudowane, aby słabiej zorientowany w realiach epoki czytelnik bez trudu mógł zrozumieć pojawiające się w tekście aluzje do konkretnych wydarzeń bądź nawiązania do innych listów i bez kłopotu identyfikować postacie wzmiankowane w tekście. W stosunku do francuskiego wydania ograniczono natomiast warstwę informacji kancelaryjnych, którymi opatrywano kolejne listy, a które służyć mogą zawodowym historykom do rekonstrukcji obiegu dokumentów w Gabinetcie. Wartością samą w sobie jest rozbudowany względem francuskiego wydania generalny wstęp do edycji polskiej. Jest to opracowanie stanowiące swoistą syntezę dziejów politycznych Rzeczypospolitej za panowania Stanisława Augusta, ze szczególnym naciskiem na relacje polsko-rosyjskie. Rzecz podana jest w formie popularno-naukowej, ale w najlepszym tego określenia znaczeniu — wykład jest klarowny, przystępnie napisany, a jednocześnie uwzględnia najnowszy stan badań.

Wstępy do edycji, komentarze do poszczególnych listów i wreszcie same teksty źródłowe opatrzone przypisami tworzą niejako trzy warstwy, co jest widoczne w obu edycjach. Pierwsza warstwa — wstęp ogólny (zwłaszcza ten z polskiej edycji) i same teksty — daje zainteresowanemu czytelnikowi nie tylko dokładny obraz epoki, lecz

⁷ *Korespondencja* 2022.

⁸ O przyczynach i okolicznościach dokonywania tłumaczeń w Gabinetcie Stanisława Augusta w: *Korespondencja* 2022, s. 142.

⁹ BUTTERWICK 2021, s. 81, przypis 30.

także umożliwiała mu uzmysłowienie sobie, jak wyglądały zmagania Stanisława Augusta ze wschodnią protektorką. Druga warstwa, którą wraz z tekstami źródłowymi tworzą szczegółowe komentarze do listów, oparte tak na doskonałej znajomości opracowań, jak i na wynikach własnych badań źródłowych edytorce, to szereg przybliżeń dających wgląd w kluczowe zagadnienia relacji polsko-rosyjskich w drugiej połowie XVIII w. I w końcu trzeci poziom — widoczny w edycji francuskojęzycznej w odniesieniu do oryginałów zaopatrzonych w przypisy tekstowe — dzięki odnotowaniu istotnych skreśleń i poprawek pozwala zwłaszcza badaczom śledzić proces ucierania decyzji w gronie królewskich doradców i powstawania listów¹⁰.

Ponadto w obu edycjach (francuskiej i polskiej) czytelnik znajdzie informacje o tym, jak Zofia Zielińska zbierała materiały, rekonstruując przy tym rozporozony zasób korespondencji króla z Katarzyną II i jakich trudności przysparzało tłumaczenie listów (w wersji polskiej). Dowie się też, jak funkcjonowała kancelaria królewska, co jest tym cenniejsze, że wciąż niewiele o tym wiemy. Biorąc to wszystko pod uwagę uważam, że wydanie korespondencji Stanisława Augusta z Katarzyną II jest najważniejszym polskim osiągnięciem edytorskim ostatnich lat.

Wspominane wyżej seminarium Zofii Zielińskiej ze stycznia 2012 r. warte jest ponownego przywołania ze względu na jeszcze jedno istotne wydarzenie, które miało wówczas miejsce. Otóż Ewa Zielińska zaprezentowała na nim pomysł stworzenia katalogu korespondencji politycznej Stanisława Augusta i przedstawiła opracowany przez siebie katalog korespondencji (w tym także tej, która zachowała się tylko w postaci szyfrowanej) króla z rezydującym w latach 1774–1792 przy rosyjskim dworze Augustynem Debolim. Na podkreślenie zasługuje, że Ewa Zielińska z rozproszonych zasobów odtworzyła spis kompletu listów z początku misji (lata 1774–1779), dla którego to okresu sądzono, że korespondencja ta zachowała się tylko w niewielkim stopniu. Niestety, do dziś ów katalog nie ukazał się drukiem, mimo że takie narzędzie mogłoby być bardzo przydatne dla wielu badaczy epoki stanisławowskiej.

Myśl o edycji korespondencji Debolego z królem dojrzywała jeszcze dłużej niż ta o wydaniu korespondencji króla z Katarzyną II, bo zrodziła się w końcówce lat dziewięćdziesiątych XX w., gdy Ewa Zielińska przygotowywała rozprawę doktorską. Prace nad pierwszym tomem listów Debolego na dobre rozpoczęły się w 2005 r., a za początek edytorce przyjęła rok 1780; sądziła wówczas, że zachowana korespondencja z okresu wcześniejszego jest wysoce niekompletna. Na początku 2012 r., gdy Ewa Zielińska prezentowała katalog korespondencji Debolego, kończyła już pracę nad pierwszym tomem edycji. Ów tom, zawierający listy z roku 1780 niebawem uka-

¹⁰ Przykładem tego jeden z zasadniczych listów, w którym Stanisław August wyluszczył Katarzynie II przyczyny, dla których niemożliwe było dlań podjęcie współpracy z Rosją u progu konfederacji barskiej (*Correspondance* 2015, s. 164–169); analiza tego listu, pokazująca, jak w oparciu o edycję i przy wykorzystaniu dodatkowych źródeł można odtworzyć proces powstawania pisma w ostatecznym kształcie, DUKWICZ 2022, s. 189–190.

zał się w druku¹¹, a po nim kolejno korespondencja z lat 1781¹² i 1782¹³. W przygotowaniu są następne tomy. Ewa Zielińska, która w dziele wydawania korespondencji Debolego weszła we współpracę z Adamem Danilczykiem, stała się pomysłodawcą i inicjatorem pierwszej *de facto* edycji korespondencji politycznej ostatniego króla, a jej pomysł zaowocował powstaniem całej serii wydawniczej Korespondencja Polityczna Stanisława Augusta Poniatowskiego, wydawanej przez Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN. Ewa Zielińska i Adam Danilczyk przyjęły bardzo oszczędną formułę edytorską (lakoniczne wstępy, niewielka liczba przypisów tekstowych i rzeczowych, brak identyfikacji postaci pojawiających się w tekstach inaczej niż przez indeks osobowy *etc.*), kładąc nacisk na wierne oddanie źródła z oryginału.

Warto w tym miejscu podkreślić, że wydana korespondencja Debolego oświetla bardzo ciekawy moment w relacjach polsko-rosyjskich. Jest to bowiem okres odsunięcia od polityki zagranicznej (jak chcą niektórzy badacze — upadku¹⁴) odpowiedzialnego za polską politykę Rosji od początków rządów Katarzyny II ministra Nikity Panina i przejścia tej sfery przez potężnego faworyta carycy Grigorija Potiomkina. Widać, jak misja Debolego zyskuje na znaczeniu, gdyż Stanisław August próbował wykorzystać zaistniałą koniunkturę do stworzenia niezależnego (od ambasadora w Warszawie) kanału komunikacji z Petersburgiem za pośrednictwem polskiego dyplomaty. Świadczy o tym chociażby przekazanie do polskiej placówki w Petersburgu w 1781 r. nowego, polskiego szyfru — a więc utrudnienie w dostępie do informacji perlustrującym korespondencję Rosjanom. Tym samym jest to materiał źródłowy, który pozwala badać, jak w dobie prokonsulatu Stackelberga król, wykorzystując każdą nadarżającą się szansę, próbował choć w niewielkim stopniu usamodzielniać się politycznie.

Z pewnym żalem pragnę w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednej cennej inicjatywie, która mogła znacząco przyczynić się do powstania istotnych edycji źródłowych. Otóż w 2013 r. Ewa Zielińska we współpracy z zespołem matematyków przedstawiła i poparła udanymi przykładami pomysł odszyfrowania zachowanej jedynie w cyfrach królewskiej korespondencji politycznej. Gdyby doszło do realizacji projektu, oznaczałoby to odzyskanie dla nauki m.in. poszytów (niskie sygnatury w Zbiorze Popielów w AGAD) zawierających korespondencję Stanisława Augusta z Petersburgiem z lat 1786–1791 czy przechowywanej również w Zbiorze Popielów zaszyfrowanej tajnej korespondencji dyplomatycznej z Wiedniem i Berlinem. Projekt jednak nie znalazł uznania w oczach tych, którzy decydowali o finansowaniu nauki i dlatego spełził na niczym, a potencjalny interdyscyplinarny zespół uległ rozproszeniu.

¹¹ *Korespondencja* 2012.

¹² *Korespondencja* 2015.

¹³ *Korespondencja* 2017.

¹⁴ Tytułem przykładu: RANSEL 1975, s. 248–255.

Aby dopełnić obrazu wydawnictw oświetlających relacje polsko-rosyjskie w drugiej połowie XVIII w. wskazać pragnę edycję dwóch tomów *Entretiens du roi Stanislas-Auguste avec Otto Magnus von Stackelberg*, obejmujących lata 1773–1775 oraz 1776, które także ukazały się w serii Korespondencja Polityczna Stanisława Augusta Poniatowskiego¹⁵. W planach jest wydanie kolejnych trzech tomów, zawierających protokoły rozmów króla z rosyjskim ambasadorem do początku lat osiemdziesiątych XVIII w. Ponieważ *nemo iudex in sua causa*, a ja byłam współwydawcą pierwszego tomu, ograniczę się jedynie do kilku informacji. *Entretiens* to systematycznie tworzone, zapewne od 1767 r., w Gabinetcie Stanisława Augusta zapisy kontaktów króla z obcymi dyplomatami, a także ważnymi politykami krajowymi¹⁶. Wspólnie z Ewą Zielińską zdecydowałyśmy się wydać zapisy, które obrazują relacje monarchy ze sprawującym swoją misję w Warszawie od 1772 r. Ottonem Magnusem von Stackelberg. Są to najważniejsze źródła pokazujące, jak w codziennej praktyce wyglądało odbudowywanie przez Rosję wpływów w Warszawie po pierwszym rozbiorze, a potem funkcjonowanie systemu królewsko-ambadorskiego. Ponieważ wcześniej nikt w Polsce nie publikował podobnych źródeł, inspirując się metodą wydania korespondencji Stanisława Augusta z Katarzyną II, wypracowałyśmy formułę edycji polegającą na opatrywaniu komentarzem (tworzonym w oparciu zarówno o literaturę przedmiotu, jak i źródła) każdego zapisu *Entretiens* tak, aby czytelnik mógł poznać kontekst poszczególnych zagadnień, notowanych czasem w niezwykle lakonicznej formie. Zastosowałyśmy ponadto system wewnętrznych odsyłaczy, który pozwala uchwycić te wątki, które pojawiały się podczas wielu spotkań.

Wydany samodzielnie przez Ewę Zielińską tom *Entretiens* za rok 1776, różni się od pierwszego tym, że przy zachowaniu tej samej metody (z braku monograficznego opracowania sejmu przypadającego na ten rok) komentarze zostały znacząco rozbudowane. Całość zaopatrzoneo też w obszerny wstęp, będący analizą założeń polityki rosyjskiej względem Rzeczypospolitej u progu sejmu 1776 r., który kończył epokę pierwszego rozbioru. Dla sporządzenia owego wstępu autorka sięgnęła do niewykorzystywanych wcześniej, bo niedostępnych dla historyków archiwaliów rosyjskich i przedstawiła główne cele polskiej polityki Rosji w momencie, gdy uwaga Petersburga odwracała się od Rzeczypospolitej, koncentrując się na kluczowej wówczas kwestii podboju Krymu. Ewie Zielińskiej udało się pogłębić analizę w stosunku do tej, którą wcześniej poczynił Jerzy Michalski, i pokazać, jak przewartościowanie głównych rosyjskich celów politycznych wpłynęło na rosnącą samodzielność ambasadora rosyjskiego w Warszawie i zdobycie przez niego roli arbitra w polsko-polskich sporach.

Na marginesie warto dodać, że prowadzone przez Ewę Zielińską badania nad *Entretiens* pozwoliły także sfalsyfikować funkcjonujące w literaturze przedmiotu

¹⁵ *Entretiens* 2017; *Entretiens* 2020.

¹⁶ Informacja o zachowanych protokołach, wielostopniowym sposobie ich tworzenia, ich miejscu i strukturze w ramach archiwum Gabinetu Stanisława Augusta vide *Entretiens* 2017, s. 14–24.

sądy podważające wiarygodności *Pamiętników* Stanisława Augusta i wykazać, że król pisał wspomnienia, posiłkując się gabinetowymi protokołami rozmów, m.in. z rosyjskim ambasadorem (co zasadniczo zmienia ocenę *Mémoires*, jako źródła do badania dziejów politycznych¹⁷). Jest to spostrzeżenie tym bardziej warte odnotowania, że od niedawna, dzięki Annie Grześkowiak-Krwawicz i Dominikowi Triaire'owi, dysponujemy nowym, pełnym (obejmującym okres od narodzin do 1778 r.; wydano tekst, który został przez autora zredagowany, pominięto jedynie nieliczne notatki dotyczące okresu późniejszego), krytycznym i opartym na rękopiśmiennych oryginałach przechowywanych w Rosji i Polsce wydaniem *Pamiętników* ostatniego króla¹⁸. Tekst źródłowy poprzedzony został francuskojęzycznym wstępem, w którym, oprócz portretu autora, wydawcy odtworzyli precyzyjnie chronologię powstawania poszczególnych ksiąg *Mémoires*. Pozwala to jeszcze lepiej zrozumieć intencje, które przyświecały Stanisławowi Augustowi, gdy pisał wspomnienia. Jednak pamiętniki to nie tylko wspomnienia monarchy (dodajmy, że jest to unikatowe źródło na tle epoki), ale — z mojego punktu widzenia — przede wszystkim inkrustowana dokumentami politycznymi (m.in. korespondencją, diariuszami sejmowymi, zapisami *Entretiens*) wykładnia dziejów Rzeczypospolitej napisana przez głównego aktora tych wydarzeń. Wykład — jeśli pominąć czas przed objęciem tronu, znacznie mniej istotny z politycznego punktu widzenia — obejmuje okres od początku panowania do ukształtowania się systemu królewsko-ambadorskiego. Mamy tu zatem prezentację stanowiska jednej ze stron polskiej sceny politycznej, pisaną wprawdzie *post factum* i z zamiarem usprawiedliwienia swojego stanowiska, ale jednocześnie ukazującą, jak rosyjska dominacja w Rzeczypospolitej wyglądała z perspektywy polskiego monarchy. Otrzymujemy także opis wewnętrznej walki politycznej i obraz międzynarodowego położenia kraju.

Polski przekład królewskich *Pamiętników* ukazał się w wyborze poprzedzonym popularno-naukowym wstępem, w którym Anna Grześkowiak-Krwawicz naszkicowała sylwetkę Stanisława Augusta¹⁹. Piękne, bogato ilustrowane wydanie polskie pozbawione jest jednak w dużej mierze owego politycznego aspektu, czyli prezentacji stanowiska monarchy i położenia Rzeczypospolitej. Usunięto z niego bowiem wszystkie dokumenty, które król dołączył do tekstu. Mimo to trzeba zgodzić się z edytką francuskiej wersji, że dzięki uprzystępnieniu szerszej publiczności wspomnień Stanisława Augusta „w polską dyskusję o ostatnim władcy naszego kraju włączono także jego głos”²⁰.

W serii *Korespondencja Polityczna Stanisława Augusta Poniatowskiego* ukazały się także dwie edycje oświetlające inny niż rosyjski kierunek dyplomatyczny — relacje Rzeczypospolitej z dworem habsburskim. Monika Jusupović i Adam Danilczyk

¹⁷ ZIELIŃSKA 2018.

¹⁸ *Mémoires* 2012.

¹⁹ *Pamiętniki* 2013.

²⁰ GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ 2013, s. 36.

przy zastosowaniu metody, wedle której wydano korespondencję Debolego, opublikowali zachowaną w AGAD korespondencję ministrów pełnomocnych Rzeczypospolitej do Wiednia z lat 1788–1792: Franciszka Ksawerego Woyny i Szymona Corticellego oraz konsyliarza Ignacego Pokubiatty²¹. Co prawda nie jest to źródło o pierwszorzędnym znaczeniu, bo, jak przyznali wydawcy we wstępie do pierwszego tomu, polscy dyplomaci nie prowadzili ani zbyt ożywionej, ani ważnej działalności na wiedeńskim dworze, to jednak służyć ono może do odtworzenia stosunku monarchii habsburskiej do Sejmu Czteroletniego i Konstytucji 3 maja.

Nieco inaczej rzecz się ma z wydaną w tej samej serii korespondencją Stanisława Augusta z hrabią di Canale, ministrem pełnomocnym i posłem nadzwyczajnym Królestwa Sardynii-Piemontu w Wiedniu²². Wydawca Jakub Bajer odtworzył i uporządkował rozproszony, a do czasu uznawany wręcz za zaginiony, zasób korespondencji króla z nieoficjalnie reprezentującym interesy Rzeczypospolitej sardyńskim ministrem z lat 1765–1773 (od początku panowania do śmierci Canale). Piemontczyk, obok pozostającego w austriackiej służbie królewskiego brata Andrzeja Poniatowskiego (którego korespondencja zaginęła bezpowrotnie, a pojedyncze zachowane listy włączone zostały do omawianej tu edycji), był jednym z najważniejszych „przyjaciół”, z którymi monarcha utrzymywał stałą korespondencję, zlecając nieformalnie poufne zadania (np. uzyskanie pożyczki), w tym przekazywanie pewnych informacji i sugestii na dwór wiedeński. Korespondencja ta jest więc kapitalnym materiałem dotyczącym m.in. problemu uznania królewskiego tytułu Stanisława Augusta przez tzw. dwory południowe oraz badania emancypacyjnej polityki dworu warszawskiego w dobie konfederacji barskiej, gdy rozstrzygały się losy Rzeczypospolitej i gdy każde samodzielne szukanie przez polskiego monarchę kontaktów z zagranicznym dworem postrzegane było przez Rosję jako naruszenie obszaru jej wyłącznej dominacji w Rzeczypospolitej. Miało to daleko idące konsekwencje dla budowania w Petersburgu negatywnego obrazu wyczerpania się możliwości dotychczasowego rosyjskiego *modus operandi* w Rzeczypospolitej i podjęcia decyzji o rozbiore.

Wszystkie wymienione edycje, poza — co oczywiste — nowymi wiadomościami o tym, w jaki sposób funkcjonowało państwo poddane ścisłej rosyjskiej dominacji, jak Stanisław August zabiegał o interesy kraju w relacjach z Rosją i w jaki sposób próbował rozluźnić gorset ambasadorskiej kontroli, przynoszą także wiele nowego na temat funkcjonowania Gabinetu królewskiego. Jest to o tyle ciekawe, że dotąd historycy uważali, iż administracja centralna w Rzeczypospolitej, zwłaszcza w pierwszym okresie panowania Stanisława Augusta, nie charakteryzowała się wysokim stopniem profesjonalizacji. Tymczasem materiał, którego dostarczyli edytorzy, ich uwagi na temat funkcjonowania poszczególnych zasobów w obrębie archiwum gabinetowego, pozwalają dostrzec szybki proces modernizacji i profesjonalizacji kancelarii królewskiej, która pod wpływem politycznych okoliczności już w drugiej

²¹ *Korespondencja* 2016.

²² *Correspondance* 2020.

połowie lat sześćdziesiątych wytworzyła struktury i mechanizmy (m.in. w postaci uporządkowanych systemowo pomocy archiwalnych), ułatwiające królowi i jego najbliższemu doradcom szybkie dotarcie do potrzebnych informacji.

Kolejnym tomem, o którym warto wspomnieć, jest zbiorcza edycja instrukcji i reskryptów dla ambasadorów rosyjskich rezydujących w Warszawie w latach 1772–1794 r.²³ Wydał je zespół pod kierunkiem Adama Danilczyka. Przy czym dla lat siedemdziesiątych XVIII w. w większości są to przedruki z różnych tomów SIRIO, a więc materiały znane (i wykorzystywane już przez badaczy); dla późniejszego okresu dodano część nowych źródeł z archiwów w Moskwie i Paryżu. Niestety edytorom — co wyjaśnili we wstępie — nie udało się dotrzeć do wszystkich reskryptów, o czym przesądziły głównie trudności w prowadzeniu kwerend w Archiwum Polityki Zagranicznej Imperium Rosyjskiego. Mimo tego publikacja zawiera lwią część tego, co przesłano z Petersburga do Warszawy. Teksty oparte o materiał archiwalny opatrzone przypisami tekstowymi i rzeczowymi (identyfikacja osób), przedruki tylko tymi drugimi. Całość poprzedza wstęp, w którym zwięźle przedstawiono sylwetki rosyjskich dyplomatów działających w Warszawie, zarysowano problematykę funkcjonowania rosyjskiej ambasady oraz sposobu formułowania zaleceń w Petersburgu. Niewątpliwie jest to edycja, która — poza wprowadzeniem nowego materiału — znacznie ułatwia korzystanie z tego wcześniej dostępnego, gdyż wszystko znajduje się w jednym tomie, co jest świetną pomocą w badaniach nad polską polityką Rosji po pierwszym rozbiórce. Dla wspomnianych wyżej tomów polskiej korespondencji dyplomatycznej krążącej między Warszawą a Petersburgiem edycja instrukcji i reskryptów jest swoistą drugą stroną lustra, która pozwala na ocenę realnego znaczenia polityki prowadzonej przez Stanisława Augusta za pośrednictwem Debolego.

Na zakończenie przeglądu źródeł dyplomatycznych należy odnotować ukazanie się w ostatniej dekadzie czterech tomów *Acta Nuntiaturae Polonae* obejmujących relacje nuncjuszy apostolskich akredytowanych przy dworze Stanisława Augusta. Paweł Zajac w 2013 i 2022 r. wydał dwa tomy korespondencji nuncjusza Ioanнеса Andreasa Archettiego, obejmujące lata 1775–1776²⁴. Źródła te ilustrują okres przygotowań i przebiegu sejmu 1776 r., który kończył dzieło pierwszego rozbioru. Wojciech Kęder opracował natomiast część korespondencji nuncjusza Angelo Marii Duriniego z okresu konfederacji radomskiej i początku konfederacji barskiej (lata 1766–1769)²⁵. W przygotowaniu są kolejne tomy korespondencji nuncjuszy z okresu stanisławowskiego. Edycja korespondencji Duriniego ożywiła spór historiograficzny o ocenę postępowania tego dyplomaty i zaowocowała próbą nowego spojrzenia na zaangażowanie nuncjusza w wewnętrzne spory w Rzeczypospolitej²⁶. W istocie jednak wydane akta pokazują, że *Stolica Apostolska* nie była znaczącym aktorem na

²³ *Instrukcje* 2019.

²⁴ ANP 2013; ANP 2022.

²⁵ ANP 2016; ANP 2017.

²⁶ ZAJĄC 2019, tu także bibliografia historiograficznej dyskusji wokół postaci Duriniego.

polskiej scenie politycznej, aczkolwiek korespondencja nuncjuszy daje dodatkową perspektywę dla obserwowania owej sceny.

Gdy wielka polityka schodzi na poziom województw i powiatów, historyk dyplomacji czy dziejów politycznych chętnie sięga po akta sejmikowe. Pozwalają one bowiem śledzić, kto i w jaki sposób realizował zadania wyznaczone w stolicy, jak przebiegały zaplanowane kampanie sejmikowe, jak na poziomie lokalnym ścierały się wpływy obozu władzy i opozycji. Stąd wskazać pragnę jeszcze jeden obszar prac edytorskich, które uznają za wartościowe także dla badań nad dziejami politycznymi epoki stanisławowskiej. Są to właśnie edycje akt sejmikowych. Te wydawane pod kierunkiem Michała Zwierzykowskiego uczestnicy wspomnianej na wstępie ankiety na temat dorobku polskiej historiografii uznali za jedno z najważniejszych dokonań ostatnich trzydziestu lat²⁷. Epoki stanisławowskiej dotyczy na razie jeden z wydanych tomów, tj. akta bełskie²⁸. Przygotowane metodą rekonstrukcji (tj. odtwarzania, choćby i na podstawie jedynie wzmianek, wszystkich zgromadzeń sejmikowych, które miały miejsce w badanym okresie) akta dają pełny obraz działalności sejmikowej objętych edycją województw. Wydawcom udało się zebrać informacje o 308 zjazdach, z których 22 to sejmiki z okresu od początku panowania Stanisława Augusta do pierwszego rozbioru, kiedy to ziemie województwa bełskiego w większości przeszły pod panowanie habsburskie. Po reaktywacji sejmiku bełskiego w Dubience w 1792 r. edytorzy odnotowali jeszcze dwa kolejne zjazdy. Przyznam, że z niecierpliwością czekam na zapowiadziane ukazanie się akt wielkopolskich z czasów stanisławowskich²⁹, gdyż stanowią one będą niezastąpione źródło do śledzenia procesu budowania stronnictwa królewskiego w tej prowincji, która od początku panowania Stanisława Augusta była obszarem bezpośrednich wpływów monarchy³⁰. Jeśli dodamy do tego nowe edycje akt sejmikowych z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego³¹, które było głównym terenem pozyskiwania współpracowników przez króla po rozejściu się w dobie pierwszego rozbioru Stanisława Augusta z przywód-

²⁷ Cf. opinie: BUTTERWICK 2021, s. 80, przypis 27; ZIELIŃSKA 2021, s. 455.

²⁸ *Akta* 2021.

²⁹ Edytorzy (M. Zwierzykowski, G. Glabisz, W. Filipczak i D. Rolnik) zapowiadają publikację akt sejmikowych województw Wielkopolski właściwej dla lat 1764–1793, które są już w opracowaniu (*Akta* 2021, s. [941]).

³⁰ Przydatność akt sejmikowych dla tego tematu wskazał już Grzegorz Glabisz, członek zespołu opracowującego materiały wielkopolskie (GLABISZ 2023).

³¹ *Akta* 2019; poza wydaniem akt kowieńskich Monika Jusupović przygotowuje do edycji akta sejmiku trockiego z lat 1733–1795. Ponadto na Litwie ukazały się tomy akt sejmikowych z okresu Sejmu Wielkiego (*Lietuvos* 2015). Pomijam tu bardzo krytycznie przyjętą edycję akt sejmikowych litewskich z czasów stanisławowskich w tłumaczeniu na język białoruski Jaugena Aniszcanki z 2009 r. Na marginesie warto zwrócić uwagę, że pomimo nowych publikacji epoka stanisławowska jest niedowartościowana w edycjach akt sejmikowych litewskich, z których większość dotyczy wieku XVII, stąd pojawienie się kolejnych tomów dokumentów z drugiej połowy wieku XVIII uznać należy za cenne; cf. RACHUBA 2022, zwłaszcza s. 355 (tu opinia o edycji Aniszcanki).

cami dominującej na Litwie Familii Czartoryskich, przed badaczami epoki stanisławowskiej otwiera się szansa na opracowanie dziejów stronnictwa królewskiego. Jest to jeden z wielkich, dotąd niezrealizowanych tematów. Edycje akt sejmikowych z drugiej połowy XVIII w. otwierają możliwość badania stronnictwa królewskiego niejako od dołu.

Sumując powyższe obserwacje, mogę stwierdzić, że w ciągu ostatniej dekady badacze dostali do rąk szereg edycji, które stanowią solidną podstawę do pogłębionych studiów nad dziejami politycznymi panowania Stanisława Augusta, a zapowiedzi kontynuacji dają nadzieję na dalsze poszerzanie tej bazy. Jednak za nie mniej ważne uznają dziejącą się niejako równoległe popularyzację edycji źródłowych w postaci polskiej edycji (wyboru) *Pamiętników* Stanisława Augusta i (kompletnej) edycji korespondencji króla z Katarzyną II. W udostępnieniu szerszej publiczności tych materiałów wraz ze znakomitymi popularno-naukowymi wstępami, opartymi na najnowszym stanie badań, widzę szansę na kolejne otwarcie i nowe rozstrzygnięcie „sporu o Stanisława Augusta” — zmistyfikowanie publicystycznej tezy o znakomitym królu-mecenasie, ale marnym polityku, którego rządy doprowadziły do upadku Rzeczypospolitej.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

- Akta 2021 = *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696–1772 (1792)*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Kraków 2021
- ANP 2013 = *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. LIV: *Ioannes Andreas Archetti (1776–1784)*, cz. 1: (8 IV 1775 — 25 VII 1776), wyd. Paweł Zajac, Kraków 2013
- ANP 2016 = *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. LII: *Angelus Maria Durini (1767–1772)*, cz. 1: (12 IV 1766 — 20 IV 1768), wyd. Wojciech Kęder, Kraków 2016
- ANP 2017 = *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. LII: *Angelus Maria Durini (1767–1772)*, cz. 2: (23 IV 1768 — 15 II 1769), wyd. Wojciech Kęder, Kraków 2017
- ANP 2022 = *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. LIV: *Ioannes Andreas Archetti (1776–1784)*, cz. 2: (11 VII 1776 — 30 XII 1776), wyd. Paweł Zajac, Kraków 2022
- BAJER 2020 = Jakub Bajer, *Przez Turyn do Wiednia. Korespondencja Stanisława Augusta z hrabią Canale*, w: „Skłócony naród, król niepewny, szlachta dzika”? *Polska stanisławowska w świetle najnowszych badań*, red. Piotr Ugniewski, Warszawa 2020, s. 151–172
- BUTTERWICK 2021 = Richard Butterwick, [odpowiedź na ankietę], „Kwartalnik Historyczny”, CXXVIII, 2021, 1, s. 71–84
- Correspondance 2015 = *Correspondance de Stanislas-Auguste avec Catherine II et ses plus proches collaborateurs (1764–1796)*, wyd., wstęp i kom. Zofia Zielińska, Kraków 2015
- Correspondance 2020 = *Correspondance du roi Stanislas-Auguste et de Luigi Malabaila di Canale (1765–1773)*, wyd. Jakub Bajer, Warszawa 2020
- DUKWICZ 2022 = Dorota Dukwicz, *Na drodze do pierwszego rozbioru. Rosja i Prusy wobec Rzeczypospolitej w latach 1768–1771*, Warszawa 2022

- Entretiens* 2017 = *Entretiens du roi Stanislas-Auguste avec Otto Magnus von Stackelberg (1773–1775)*, oprac. Dorota Dukwicz, Ewa Zielińska, Warszawa 2017
- Entretiens* 2020 = *Entretiens du roi Stanislas-Auguste avec Otto Magnus von Stackelberg (1776)*, oprac. Ewa Zielińska, Warszawa 2020
- GLABISZ 2023 = [referat] Grzegorz Glabisz, „Stronictwo dworskie w Wielkopolsce właściwej w latach 1764–1793”, konferencja: „Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku: Dwór — ‘dworscy ludzie’ — dworskie urzędy”, Ustroń 19 X 2023
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ 2013 = Anna Grześkowiak-Krwawicz, „Pamiętniki króla Stanisława Augusta” jako dokument epoki. *Autoportret dla potomnych*, „Academia”, 2013, 4 (36), s. 34–36
- Instrukcje* 2019 = *Instrukcje i reskrypty do ambasadorów rosyjskich w Rzeczypospolitej w latach 1772–1794*, oprac. Adam Danilczyk, Jacek Kordel, Vadzim Anipiarkou, Sławomir Łuczak, współpr. Zofia Zielińska, Warszawa 2019
- Korespondencja* 2012 = *Korespondencja polityczna Stanisława Augusta. Augustyn Deboli. 1780*, wyd. Ewa Zielińska, Adam Danilczyk, Warszawa 2012
- Korespondencja* 2015 = *Korespondencja polityczna Stanisława Augusta. Augustyn Deboli. 1781*, wyd. Ewa Zielińska, Adam Danilczyk, Warszawa 2015
- Korespondencja* 2016 = *Korespondencja polityczna Stanisława Augusta. Wiedeń*, t. I: (1788–1790), wyd. Adam Danilczyk, Monika Jusupović, t. II: (1791–1792), wyd. Monika Jusupović, współpr. Adam Danilczyk, Warszawa 2016
- Korespondencja* 2017 = *Korespondencja polityczna Stanisława Augusta. Augustyn Deboli. 1782*, wyd. Ewa Zielińska, Adam Danilczyk, Warszawa 2017
- Korespondencja* 2022 = *Korespondencja Stanisława Augusta z Katarzyną II i jej najbliższymi współpracownikami (1764–1796)*, t. I–II, wyd., wstęp, kom. Zofia Zielińska, tłum. Krystyna Zaleska, Warszawa 2022
- Lietuvos* 2015 = *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, wyd. Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius 2015
- Mémoires* 2012 = Stanislas August, *Mémoires*, wyd. Anna Grześkowiak-Krwawicz, Dominique Triaire, Paris 2012
- Pamiętniki* 2013 = *Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, red. Marek Dębowski, Warszawa 2013
- PC = *Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen*, t. I–XLVI, Berlin 1879–1939, t. XLVII–XLVIII, Köln–Berlin 2003–2015
- RACHUBA 2022 = Andrzej Rachuba, *Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, XXI, 2022, 1, s. 347–363
- RANSEL 1975 = David L. Ransel, *The Politics of Catherinian Russia. The Panin Party*, New Haven–London 1975
- SIRIO = *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, t. VII, X, XIII, XX, XXVII, XXXIII, XLII, XLIV, XLVII, LI, LVII, LXVII, LXXXVII, XCVII, CXVIII, CXXXV, CXLV, C. Перебъыр 1871–1914
- ZAJĄC 2019 = Paweł Zajęc, *Warszawska misja nuncjusza Angela Duriniego od jej inauguracji do końca pierwszego roku konfederacji barskiej (lipiec 1767 — luty 1769)*, „Kwartalnik Historyczny”, CXXVI, 2019, 3, s. 481–529

ZIELIŃSKA 2018 = Ewa Zielińska, „*Entretiens*” Stanisława Augusta z ambasadorem rosyjskim Ottonem Magnusem von Stackelbergiem i „*Mémoires*” ostatniego króla Rzeczypospolitej, „*Studia Źródłoznawcze*”, LVI, 2018, s. 91–103

ZIELIŃSKA 2021 = Zofia Zielińska, [odpowiedź na ankietę], „*Kwartalnik Historyczny*”, LIX, 2021, 1, s. 456–460

Catching up? Some reflections on source editions relating to the political history of the reign of Stanisław August, published in the last decade

This article is a brief, subjective review of the latest source editions useful for the study of the political history and history of diplomacy during the reign of Stanisław August. The author points to the most important publications in her opinion and seeks to answer how they change the state of knowledge of the reign of Poland's last king.

